

Pedagogisk periferi? Ludvig Holberg og 1700-talets første norske ABC-bøker

Ved den nordiske 1700-talskonferansen på Lysebu i Oslo 2013 vart det lagt fram ein liten studie av to ABC-bøker prenta i Trondheim 1777 og 1779. Det er etter alt å dømma dei to første ABC-bøkene som er utgjevne i Noreg for norskspråklege elevar – i alle fall dei første vi kjenner til.¹ Det kan vera grunn til å ta opp sider ved dette fenomenet i ein litt vidare samanheng enn det vart gjort ved det nemnde høvet. Eit hovudpoeng ved dei to ABC-bøkene frå 1777 og 1779, skrivne av same forfattar, er at dei er laga med heilt ulike pedagogiske grunnføresetnader som utgangspunkt kan vi vel best seia. Den første er heilt fri for kristne tekstar til leseøvingar, men har i staden små moralske "Lære Fabler"; den andre fyller heilt ut alle krav til ei såkalla katekisme-ABC i samsvar med godt etablert tysk og luthersk tradisjon.

Dette friare forsøket frå 1777 ser altså ut til å ha vorte stoppa og synest såleis å ha vore sett på som ikkje ønskeleg i samtida. Nærare om det i ein artikkel som vart trykt i tidsskriftet *Sjuttonhundratal* i 2014.² Poenget med å ta dette stoffet fram att her har samanheng med at Thomas Bredsdorff i same nummer av dette tidsskriftet har eit svært interessant innlegg om originalitet og import i Holberg si opplysningstenking, der han på overtydande vis mel-

lom anna peikar på ei side ved pedagogikken der han ser Holbergs idear som originale og ikkje som importert tankegods.³ Interessant i vår samanheng er det Bredsdorff, med tilvising til tredje essay i *Moralske Tanker* (1744), peikar på om Holbergs syn på "den for tidlige brug af Luthers katekismus". Premissane for Holbergs oppfatning, seier Bredsdorff, er at "'[m]an maa først lære at tvivle, førend man maa lære at troe'. Får man trossætningerne ind før man har lært at tvivle, bider de sig fast som fordomme. Nej, børnene skal have moralske øvelser før man får de kristelige".⁴

Bredsdorff kjem i sin diskusjon ikkje inn på 1700-talets praksis med læremateriell for den første leseopplæringa i Norden og elles. Men det kan i samanheng med det han skriv om Holbergs pedagogiske tenking, likevel vera grunn til å reflektera litt vidare f. eks. over den lokale striden i Trondheim om ABC-bøker, som elles er presentert i Hagland 2014: Altså spørsmålet om verdslege, moralske tekstar for leseøving på den eine sida eller kristeleg katekimestoff på den andre hadde noko å seia i pedagogisk samanheng. Om ikkje anna ser vi at det her, i alle fall i nokon grad, er tale om parallelt tankegods. Det kan difor vera av ei viss interesse å halda Holbergs pedagogiske tankar opp mot den "ideologien" vi skimtar attom dei to ABC-bøkene frå Trondheim på slutten av 1770-talet. Det skal då vera målet med dette vesle innlegget.

Spørsmålet det kan vera verdt å stilla, er altså om dette fenomenet med å velja ut små moralske forteljingar til leseøvingstekster var ei intern læreboksak for ABC-forfattarar i andre halvdel av 1700-talet, eller om det er ein praksis som på noko vis kan setjast i samband med Holbergs *Moralske Tanker* frå 1740-åra. For å kunna svara sikrare på spørsmålet om kva som er høna og kva som er egget i denne samanhengen, eller om det er tale om høne og egg i det heile, så trengst det i alle fall eit oversyn over praksis i ABC-bøker og tidleg leseopplæring både i Tyskland og Norden frå heile første halvdel av 1700-talet, og vi treng sjå litt nærare på det Holberg i *Moralske Tanker* seier om moralsk versus kristeleg opplæring av barn.

Når det gjeld det siste, er det i utgangspunktet slik at Holberg i sine *Moralske Tanker* om kva tid born bør læra kva, på eit heilt generelt plan, held fram det uheldige i at oppdragarar "begynde med Theologien ved at indprente smaa Børn Religionens Mysterier og Hemmeligheder, førend de gjøre dem til fornuftige Creature" (Holberg 1943, 41). Dette er alt å finna i verkets Libri I, Epigramma 5. Holbergs allmenne påstand er at "Børnene maa gjøres til Mennesker, førend de blive Christne" (ibid.). Opplæringa burde difor, som òg Bredsdorff peikar på, byrja med moral og enda med teologi, seier Holberg i same essay. Men "de [i.e. oppdragarane] udi Ungdommens Opdragelse overtræde deres egne Principia, i det de lære dem Catechismos og Symboliske Bøger uden ad førend de have gjort *præparationer* dertil" (op. cit., 43). Jamvel om det er religionsopplæring og ikkje leseopplæring han primært er oppteken av, må vi likevel kunna seia at han i alle fall indirekte kritiserer vanleg praksis i den første leseopplæringa, i "første Lektie" må vi gå ut frå, når han legg fram sitt syn på progresjonen i opplæringa. "Jeg vilde", seier han nemleg, "derfore glæde mig over den Skole-Forordning, hvorved beskikkedes, at udi første Lektie og anden Lektie skulde drives paa moralske

Catechisationer, og at Lutheri Catechismus skulde allerførst blive et *Præceptum* udi tredje Lectie" (ibid.). Jamvel om terminologien her helst knyter seg til latinskolen, må vi gå ut frå at det er dei aller yngste elevane han har i tankane. Det må då vera relevant å minna om at det var i den aller første leseopplæringa at dei yngste elevane først møtte tekster frå Luthers Katechismus i dei protestantiske delane av Tyskland og i Norden der ABC-bøker vart produserte då Holberg formulerte sine pedagogiske tankar om katekismeundervisning. I dei protestantiske delane av Tyskland var det såleis, trass i intensiv opplysnings-pedagogikk, i høg grad slik at dei gamle såkalla "Katechismus Fibeln", også kalla "Hahnenfibeln" frå det 16. og 17. hundreåret vart verande i bruk langt ut i andre halvdel av 1700-talet.⁵ Og allereie i det 17. hundreåret fanst det i Tyskland ABC-forfattarar som såg bort frå det kristelige stoffet og heller tok med humoristisk og vittig tilfang som skulle stimulera lese- og læreglede.⁶ Det er ingen grunn til å rekna med at slikt har vore ukjent for Holberg, og det *kan* vera ein premis for tankane hans om katekismeopplæring. Men nokon direkte samanheng kan jo slett ikkje påvisast sikkert. Bredsdorffs oppfatning om at Holberg her presenterer originalt og ikkje "importert" tankegods, verkar i alle fall rimeleg. At noko, t. d. eit pedagogisk prinsipp, er formulert med grunnlag i allmenn "kunnskap om verda", hindrar sjølvsagt ikkje at det skal sjåast som originalt.

Påverknad frå Holberg til folk som Schultz i Trondheim seint på 1770-talet er i alle fall ikkje urimeleg. Heller ikkje det kan restlaus provast, men det er såpass sannsynleg at det bør kunna stå ope som godt mogleg. Ideen med å laga ei ABC-bok heilt utan katekimestoff, men med små moralske fablar fell, som vi lett kan sjå, nøye saman med dei pedagogiske tankane Holberg gav uttrykk for godt og vel 30 år tidlegare.

Innom ein rein ABC-kontekst står ikkje Schultz i noko tankemessig vakuum. I alle

fall i Sverige var det slik at i andre halvdel av 1700-talet var det dei som tok til orde for at det kompakt religiøse innhaldet i katekisme-ABC bøkene burde utvidast med anna stoff.⁷ Vi ser i så måte at ei ABC-bok utan katekismestoff i det heile vart utgjeven i Sverige, av Erik Ekholm, i 1758. Denne hadde i staden små moralske lærestykke til leseøvingar. Boka knyter seg i så måte til ei tidlegare ABC-bok frå Strängnäs (1750), der katekismestoffet var utvida med ein fabel av Æsop – den om svala og mange andre småfuglar. Sett i det lyset er det neppe heilt tilfelleleg at Christian Schultz i si ABC-bok frå 1777 kallar utvalet av tekstar til leseøving nettopp for "Lære=Fabler". Det kan elles òg vera grunn til å leggja merke til at ny praksis med moralske fablar i staden for katekismestoff innom ABC-skriving i Sverige og Noreg først viser seg *etter* at *Moralske Tanker* kom ut i 1744. Vi kan då ved desse ABC-bøkene frå Trondheim i andre halvdel av 1700-talet moglegvis skimta ein nesten samtidig om ikkje Holberg-resepsjon, så i alle fall ei verknadshistorie av *Moralske Tanker*. Vi har i så fall å gjera med ei verknadshistorie som har hatt konsekvensar for pedagogisk praksis heilt ut i periferien av "Tvillingrigerne" – for vi må vera smålåtne nok til å rekna Tronhiem, som det då heitte, til periferien i dei fleste slike samanhengar.

Det perifere aspektet ved dette glimtet vi har av pedagogisk praksis frå det nordafjellske Noreg, blir vel også understreka ved det "backclashet" eksperimentet med ABC-bok i Hol-

bergs ånd fekk i Trondheim: Mindre enn to år etter forsøket med ei meir moderne ABC-bok er katekisme-stoffet vel og vakkert på plass – slik tradisjonen og konvensjonen nok ville ha det i Tronhiem kring 1780.

Jan Ragnar Hagland

Noter

¹ Jamfør Jan Ragnar Hagland, "Strid om leseopp-læringspraksis i Trondheim på 1770-talet?: To utgåver av Christian Schults' ABC-bok", *Sjuttonhundratal* vol. 11 (2014), s. 101–105. DOI: <http://dx.doi.org/10.7557/4.3086>.

² Hagland 2014.

³ Thomas Bredsdorff, "Originalitet og import i Holbergs opplysningstænkning", *Sjuttonhundratal* vol. 11 (2014), s. 11–24, særskilt s. 19–21. DOI: <http://dx.doi.org/10.7557/4.3081>.

⁴ Bredsdorff 2014, s. 19. Jamfør Ludvig Holberg, *Moralske Tanker, med indledning og kommentar ved Fj. Billedskov Jansen* (København: H. Hagerup, 1943).

⁵ Gisela Teistler, "Fibeln als Dokumente für der Alphabetisierung: Ihre Entstehung und Verbreitung bis 1850", i Hans Erich Bödeker og Ernst Hinrichs (red.), *Alphabetisierung und Literarizierung in Deutschland in der frühen Neuzeit*, Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Band 26. (Tübingen: Niemeyer, 1999), s. 255–283 (s. 271).

⁶ Teistler 1999, s. 266f.

⁷ Ingeborg Willke, *ABC-Bücher in Schweden. Ihre Entwicklung bis Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu Deutschland* (Stockholm: Norstedts-Bonniers, 1965), s. 121.